

Oybek XAMDAMOV,
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: oybek_a_x@mail.ru

NamOI katta o'qituvchisi, PhD P.Botirova taqrizi asosida

ASLIYATDAGI TARIXIY DAVR RUXINI BADIY TARJIMADA AKS ETTIRISH MASALALARI

Annotatsiya

Maqolada tarixiy mavzularda yaratilgan asarlarni tarjima qilish jarayonida e'tiborga olinishi kerak bo'lgan jihatlar, badiiy tarjimada tarixiylikni qayta yaratish masalalari borasida taniqli tarjimashunos olimlar fikrlaridan na'munalar keltirilgan. Tarixiylikni badiiy tarjimada saqlash borasidagi qarashlar tavsiflangan va ularga ilmiy munosabat bildirilgan.

Kalit so'zlar: Tarixiy asar tarjimasini, tarixiy kolorit, tarjimada tarixiy o'ziga xoslik, istorizatsiya, tarixiy lashtirish, modenzatsiya, zamonaviylashtirish, arxaik va tarixiy qatlam.

ВОПРОСЫ ОТРАЖЕНИЯ ДУХА ПЕРВОНАЧАЛЬНОГО ИСТОРИЧЕСКОГО ПЕРИОДА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ

Аннотация

В статье приведены примеры мнений известных ученых переводчиков относительно аспектов, которые следует учитывать в процессе перевода произведений, созданных на историческую тематику, и вопросов воссоздания историчности в художественном переводе. Описаны проблемы сохранения историчности в художественном переводе и дан научный подход к ним.

Ключевые слова: Перевод сторического произведения, исторический колорит, историческая уникальность в переводе, историзация, модернизация, архаический и исторический пласты.

ISSUES OF REFLECTING THE SPIRIT OF THE ORIGINAL HISTORICAL PERIOD IN ARTISTIC TRANSLATION

Annotation

The article presents examples of the opinions of well-known translation scholars regarding the aspects that should be taken into account in the process of translating works created on historical themes, and the issues of re-creating historicity in artistic translation. The problems of preservation of historicity in literary translation are described and a scientific approach is given to them.

Key words: Translation of a historical work, historical colour, historical uniqueness in translation, historicization, modernization, archaic and historical layers.

Kirish. O'zbek adabiyoti jahon adabiyotining ajralmas bir qismidir. Uning eng yaxshi namunalarini dunyo tillariga tarjima qilishda badiiy tarjimaning alohida o'rni bor. Badiiy adabiyotda ilgari surilgan tarixiy merosni asrab avaylash, buyuk bobokalonlarimiz qilgan ishlarini qadriga yetish va ularga munosib avlod bo'lish kabi ilg'or, bunyodkor g'oyalar yoshlarimizning ma'naviy immunitetini mustahkamlashga xizmat qilishi shubhasiz. Ayni paytda o'zbek kitobxonlari jahon adabiyoti namunalaridan, rus, ingliz, nemis, turk va boshqa xorij kitobxonlari esa bizning buyuk adiblarimiz asarlaridan boxabarlar.

Tarixiy mavzuda yaratilgan har bir asar hozirgi zamon kitobxonini xalq hayotining tarixi bilan tanishtiradi. Tarixiy asarlarning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, bunday asarlar davr ehtiyojiga muvofiq tarzda ko'plab tarixiy va arxaik lisoniy vositalarni o'z ichiga oladi. Bunday vositalar kitobxon ko'z o'ngida o'sha davr ruxini, manzarasini, nafasini jonlantiribgina qolmay, bu bilan birga ular asarning badiiy-estetik ta'sirchanligini ham oshiradi.

Adabiyotlar tahlili. Tarixiy davr ruhini tarjimada qayta yaratish borasida bir qator olimlar tadqiqot va izlanishlar olib borganlar. Tarjimashunos olim A.Fyodorov, Slovak olimi A. Popovich. Sofiya universiteti professori Anna Lilova, Nemis tarjimashunos olim Professor A.Noybert o'z ilmiy izlanishlarida fikr bildirganlar. O'zbek tarjimashunos olimlaridan G'.Salomovning "Tarjima tashvishlari" risolasida, tarjimashunos olim Qudrat Musayev o'zining Tarjima nazariyasi asoslari kitobining Tarjimada tarixiylik va milliylik deb nomlanuvchi qismida atroflicha to'xtalganlar. Mavlon Javbo'rievning "воссоздание национального характера и исторического колорита в художественном переводе (на материале немецкого перевода романа А. Якубова «Сокровища Улугбека»)", ya'ni "Badiiy tarjimada milliy xarakter va tarixiy koloritni qayta yaratish" (Odil Yoqubovning "Ulug'bek xazinasi"

romani nemischa tarjimasini misolida) mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasi ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada badiiy tarjimada tarixiylikni qayta yaratish masalalari borasida taniqli tarjimashunos olimlar fikrlaridan na'munalar keltirilib, tarixiy faktlarga asoslangan asarlarni tarjima qilish jarayonida tarjimon ijodkor oldidagi mas'uliyat va tarjimon ega bo'lishi kerak bo'lgan zaruriy mahoratlar haqida bayon qilingan. O'zbek va xorijiy tarjimashunos olimlar fikrlari qiyoslangan va qiyolash-taqqoslash, tahlil usullardan foydalanilgan.

Tahlillar va natijalar. Qadimgi davrda yaratilgan asarni uning hozirgi til holatiga o'girishni tabdil deyiladi. Buni A.Fyodorov "внутриязыковой перевод" (til qobig'idagi tarjima) deb, bir tilning o'tmish davrida bitilgan matnini shu tilning hozirgi zamon holatiga qayta kodlashtirish deb tushuntiradi. Slovak olimi A. Popovich ham shunga yaqin fikr bildiradi. Unga ko'ra matnini bir til doirasida uning o'tmish davridan hozirgi holatiga transformatsiya qilish, deb ta'riflanadi[1]. Agar matn boshqa tillarga o'girilsa, tarjima hisoblanadi. Matn qanday asar bo'lmasin, agarda boshqa tillarga tarjima qilinmasa undan dunyo bexabarligicha qolaveradi. Tarjimashunos olim G'.Salomov ta'kidiga ko'ra, tarjima "zuryodiylik" (matn tug'dirish) xususiyatiga ega. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani dastlab rus tiliga, undan keyin nemis, turk tiliga, so'ngra ingliz, boshqa tillarga tarjima qilindi. Bir asar bir tilga tarjima qilindimi, demak yana boshqa tillarga tarjima qilish uchun yo'l ochiladi. Tarixiy asarlar tarjimasini nafaqat bizdan olis davrda yaratilgan original asarni bugungi o'quvchilarga tanishtiradi, balki o'zi yana yangi matnlarni, boshqa tillardagi yangi-yangi talqinlarning yaratilishiga asos bo'la oladi.

Tarixiy mavzudagi asarlarni hozirgi davr tillariga tarjima qilish muammolariga jahon tarjimashunos olimlari ham o'z munosabatlarini bildirishgan. Bunda dastlab Yevropa mutaxassis-

larining fikrlari e'tiborga loyiq. Slovak olimi Anton Popovich tarjimadagi tarixiy o'ziga xoslikni tipologik jihatdan tadqiq qilar ekan, unda quyidagi farq ko'zga tashlanishini aytadi:

Tarjimon o'z zamondoshi yaratgan asarni tarjima qiladi. Bunda sinxron (bir vaqtning o'zida) tarjima hosil bo'ladi. Asliyatdagi tarixiy davr bilan tarjimadagi tarixiy davr bir hil bo'ladi;

Tarjimon o'ziga zamondosh bo'lmagan muallif asarini ya'ni, tarixiy asarni tarjima tarjima qiladi. Odatga ko'ra tarjimon ana shunday asardagi tarixiylikni aktuallashtiradi va o'z zamondoshiga tushunarli qilishga intiladi. Bunda "istorizatsiya" (tarixiyashtirish) yoki "modernizatsiya" (zamonaviyashtirish) deb ataluvchi tamoyillar qo'llanadi. Bu holda asliyatdagi tarixiy davr bilan tarjimadagi tarixiy davr bir-biriga teng bo'lmaydi.

Shu o'rinda ta'kidlab o'tish lozimki, ayrim tadqiqotchilar tarjima va tabdil terminlarini bir-biridan ajratmagan holda qaraydilar. Sofiya universiteti professori Anna Lilova "Umumiy tarjima nazariyasiga kirish" nomli monografiyasining[2]. "Tarjimada davriy masofa" deb nomlanuvchi bobi aynan ana shu sohaga bag'ishlangan. Unda aytilishicha, asliyatda aks etgan tarixiy xoslikni to'laqonli qayta yaratish, aniqrog'i uni bugungi kitobxonga tushunarli tarzda yetkazish uchun avvalo unda aks etgan o'tmishga daxldor bo'lgan til materialini o'zga tilda qayta yaratish muammosini hal qilish lozim. Bu nafaqat birinchi darajali masala, balki juda murakkab ishdir. Davrlar o'tishi bilan asliyatning til va uslubi shu qadar o'zgarib ketishi mumkinki, uni xatto o'sha tilning bugungi merosxo'rlari ham tushuna olmay qoladilar. Asliyat yaratilgan davr tarjima amalga oshirilgan paytdan odatda ma'lum darajada farq qiladi. Shuning uchun ham asliyat ruhini to'la-to'kis qayta yaratish mas'uliyati tarjimondan zaruriy lisoniy vositalarni to'g'ri tanlash yo'li bilan asliyat vujudga kelgan davr xususiyatini qayta yaratishni talab etadi. Ayniqsa tarixiy mavzuda yaratilgan asarlarni tarjima qilish tarjimonga birmuncha murakkablik tug'diradi. Tarixiy asarlarni zamonaviy til vositalaridan foydalangan holatda o'g'irish tarjimada tarixiy koloritning yo'qqa chiqaradi. Bu borada tarjimashunos olim Qudrat musayev shunday yozadi. "Asliyatning arxaik xususiyati tarjimada zamonaviy so'z va iboralardan muqobil vositalar sifatida foydalanish imkoniyatini bermaydi. Shu bilan birga tarjima amalga oshirilgan davr kitobxonga yaqin, tushunarli bo'lishi ham lozim. Chunki tarjimon asarni o'z davri kitonxonni mutolaasi uchun tarjima qiladi. Bir so'z bilan aytganda, tarjimada shunday lisoniy vositalardan foydalanish kerakki, hosil bo'lgan matn kitobxonga yaxshi tushunarli bo'lsin va shu bilan birga asar yaratilgan davr uning ko'z oldida jonlanib tursin. Buning ma'nosi shuki, tarjimada tilning arxaik va tarixiy qatlamlariga murojaat qilishda siuiste'mollikka yo'l qo'yilmasin, ulardan kitobxonda asar yaratilgan davr to'g'risida tasavvur hosil qilish mumkin bo'lgan darajada foydalanish zarur[3]. Ko'pincha tarixiy voqea-hodisalar tasviriga bag'ishlangan asarlar tarkibida qo'llanilgan lisoniy vositalarni tarjimada asliyat ruxiga mos tarzda talqin etish bilan bir qatorda goho ularni zamonaviyashtirish hollari ham uchrab turadi. Bu hol ko'p tarjimonlarning o'z tillaridagi tarixiy va arxaik so'zlardan yaxshi xabardor bo'lmagan, tarjima jarayonida mavjud ikki tilli lug'atlardagina foydalanishlari bilan bog'liqdir. Mazkur lug'atlar esa asosan tilning hozirgi davr so'z boyligini qamrab olishlari sababli aksariyat hollarda tarixiy tasvirini yaratishga ojizlik qiladilar.

Tarixiy asarlar ruxini tarjima tiklash uzoq o'tmishda yaratilgan badiiy yodgorlikni boshdan oyoq o'sha davrga xos tilda tasvirlab berish lozimligini bildirmaydi. Olti, yetti yuz yil muqaddam bitilgan asarni nafaqat o'zga tillar vakillari, balki asliyat sohibi bo'lmish xalq vakillarining o'zi ham zo'rg'a tushunishi tabiiy hol. Vaqt o'tgan sari ayniqsa tarixiy asarlarning tushunarlilik darajasi pasayib boradi. Har qanday asar uning qaysi davrda yaratilganidan qat'iy nazar hozirgi davr tiliga o'g'iriladi. Davr bo'yog'i esa asar yaratilgan zamon lisoniy unsurlari ishtirokida tiklanadi. Asar tili, u yaratilgan davr tili in'ikosi sifatida, hech qachon o'zgarmasa, tarjima tili vaqt o'tishi bilan eskiradi, ma'lum muddat o'tgach, asarni yana keyingi davr tiliga, kitobxon talabiga moslab, qayta tarjima qilish ehtiyoji tug'iladi.

Olmon tarjimashunosligida ham o'tmishda yaratilgan asarlar tarjimasi masalasiga muayyan munosabat bildirilgan. Professor A.Noybertning fikriga ko'ra, uzoq o'tmishda yaratilgan

asarlar tarjimasida ekstralingvistik (g'ayrilisoniy) muammolar muhim rol o'ynaydi[4]. Uning ta'kidlashicha, - agar badiiy asar bundan ming yil avval yaratilgan bo'lsa, undagi ekstralingvistik xoslikni tarjimada berish qiyinchiligi ikki barobar ortib, shunga ko'ra tarjima tamoyillari ham o'zgarib boraverishi tabiiydir. Bu esa qadimgi obidalar tarjimasini tarjimashunoslikning asliyatdagi tarixiy davrni qayta yaratish sohasiga shunchaki kiritib qo'yaverish to'g'ri emasligini ko'rsatadi.

Sobiq ittifoq tarjimashunoslik maktabi asoschilaridan biri A.V.Fyodorovning "Основи общей теории перевода" deb ataluvchi kitobida tarixiy asarlarni hozirgi zamon tillariga tarjima qilish sohasiga maxsus to'xtalangan. Unda o'tmishga daxldor ilmiy va ijtimoiy-siyosiy adabiyotlarni bugungi o'quvchiga tanishtirishda ortiqcha zamonaviyashtirish bo'lmada, hozirgi zamon tillariga mumkin qadar yaqinlashtirish tamoyili ustivor bo'lishi kerakligi ta'kidlanib, bunga misol tariqasida O'zbekiston Fanlar Akademiyasi tomonidan rus tilida nashrga tayyorlangan Abu Ali Ibn Sino hamda Abu Rayhon Buruniylarning tanlangan asarlarini ijobiy namuna sifatida keltiriladi. Olim tarixning turli davrlarida yaratilgan badiiy asarlar tarjimasida ilmiy va ijtimoiy-siyosiy adabiyotlarga nisbatan anchagina murakkab muammolarni hal etish talabi borligini uqtiradi va buni tarjimada asliyatdagi tarixiy koloritni qayta yaratish, deb ataydi. Uning ko'rsatishicha, bunday xil tarjimada asosiy til materiali albatta hozirgi zamon tili bo'lsada, tarjima tili bilan asliyat tili orasidagi "davriy masofa"ga e'tibor berish lozim.

Muhokama. O'zbek tarjimashunosligida ham ushbu sohaga oid muayyan fikrlar aytilgan. G'.Salomovning "Tarjima tashvishlari" risolasining "She'riy tasvir va nasriy bayon" deb nomlanuvchi bo'limida haqiqiy san'at asari ma'nosini tushunish uchun ma'lum tayyorgarlik talab qilinishi aytiladi va bunga hazrat Navoiy asarlari tarjimalaridan misol keltiriladi. Muallif o'z fikrini davom ettirib, bu hodisaning asosli sabablari mavjudligini quyidagicha ko'rsatib o'tadi: "Bu, avvalo, Navoiy bilan kitobxonni ajratib turadigan tarixiy davr bo'lsa, ikkinchidan, tilda yuz bergan jiddiy o'zgarishlar, lisoniy tafovut bilan izohlanadi. Binobarin, Uyg'onish davri adabiyotining yirik namoyandasi Vilyam Shekspir tilini hozirgi oddiy ingliz kitobxonni to'liq idrok eta olmasligi singari, Alisher Navoiy asarlarini oddiy o'zbek o'quvchisining tushunishi ham qiyinroq ahvolga kelib qolgan"[5]. Bunda "Farhod va Shirin"ning G'afur G'ulom amalga oshirgan nasriy bayoni Alisher Navoiyni tushinishda, qolaversa, uning xorijiy tillardagi tarjimalarini yaratilishida muhim rol o'ynaganligi asosli dalillar bilan ko'rsatib beriladi.

Tarjimada asliyatda aks ettirilgan voqelikning o'ziga xosligini qayta yaratishdagi yana bir muammo bu tarjima asarining kimga mo'ljallanganligidir. Boshqacha aytganda, tarjimon o'z ijodini kim uchun yaratayti? - degan masala. Bu savolga professor G'.Salomov quyidagicha javob beradi: "Tarjimon uchun asosiy dastmoya, boshlang'ich material - asl nusxaning matni emas, balki unda ifodalangan axborotdir, binobarin tarjimonning maqsadi tarjima tekstini yaratishdan iborat emas, balki asliyatda aks etgan mazmuni ifodalashga qaratilgan bo'lishi lozim. Buning ma'nosi shuki, tarjimon kitobxonga qarab mo'ljalni olishi lozim"[6]. Bu jihat esa har bir asar tarjimasiga o'ziga xos ijodiy yondoshishni talab qiladi. Demak, asardagi arxaik so'zlar ya'ni tarixiylik tarjima tilida ham faqat tarixiy va arxaik so'zlardan foydalanish tarjima asarni zamonaviy kitobxon tushunishini birmuncha qiyinlashtiradi.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki badiiy tarjima yordamida bir xalq boshqa bir xalqning adabiyotidan xabardor bo'ladi va teranroq tushunadi, ayniqsa tarixiy asar qahramonlari, ezigulik, adolat, yaxshilik ideallari o'zga xalqlar dilidan joy oladi. Muayyan bir xalqqa, bir millatgagina xos bo'lgan qadriyatlarini, shu millat tarixini aks ettiradigan milliy badiiy asar badiiy tarjima tufayliginana banalmlil, umuminsoniy xarakter kasb etadi. Tarixiy mavzuda yaratilgan har qanday badiiy asar oradan har qancha vaqt o'tmasin, ham badiiyliyi sabab, ham ozida tarixiy faktlarni mujassam etganligi sabab o'quvchilar e'tiborini o'ziga tortaveradi va shu sabab ular xorijiy tillarga to'xtovsiz, qayta-qayta tarjima qilinadi. Ijodkor tarjimon tarixiy mavzudagi asarlarni tarjima qilishdek mas'uliyatli ishni o'z zimmasiga olar ekan, u orqali boshqa millat vakili bo'lgan kitobxonlar bir millat tarixiy o'tmishdagi muhim voqealar, tarixiy

shaxslar hayoti va faoliyati bilan tanishadilar, ularda bir millatning tarixiy o'tmishiga nisbatan hurmat tuyg'usi paydo bo'ladi va shu orqali tarjimon ham aslyat muallifi bilan bir qatorda ma'rifatli avlodni tarbiyalash; o'z zamondoshlarini

tarixiy o'tmish voqealaridan va tarixiy shaxslarning hayoti va faoliyatidagi ibratli tomonlardan saboq olishga undashdek muhim vazifani uddalaydilar.

ADABIYOTLAR

1. Попович А. Проблемы художественного перевода. Перевод со словацкого. - Москва: Высшая школа, 1980. – 352 с.
2. Лилова А. Введение в общую теорию перевода. – Москва: Высшая школа, 1985. - С. 115-147.
3. Кудрат Мусаев. Таржима назарияси асослари: – “Фан” нашриёти, 2005. –Б.111
4. Neubert A. Pragmatische Aspekte der Übersetzung. - Leipzig. 1968. S.30-31
5. Саломов Ғ. Таржима ташвишлари. – Тошкент, Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. - 119 б.
6. Саломов Ғ. Таржима назариясига кириш. – Тошкент: Ўқитувчи, 1978. – 220 б.